ELTE IK - Programtervező Informatikus BSc

Záróvizsga tételek

2. Differenciál- és integrálszámítás

Differenciál- és integrálszámítás

Függvények deriválhatósága. Parciális derivált, totális derivált. Gradiens, Jacobi-mátrix. Függvényvizsgálat, szélsőérték. Riemann-integrál, parciális integrálás, integrálás helyettesítéssel. Newton-Leibniz-formula.

1 Függvények deriválhatósága

Differenciálhatóság

$1 \leq n, m \in \mathbb{N}, \quad 1 \leq p, q \leq +\infty,$

$(\mathbb{R}^n, \|.\|_p)$ és $(\mathbb{R}^m, \|.\|_q)$ normált terek

$f \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^m,\ a \in intD_f$

Az f függvény differenciálható az a pontban ($f \in D\{a\}$) , ha
létezik olyan $L \in L(\mathbb{R}^n, \mathbb{R}^m)$ korlátos lineáris leképezés és olyan $\eta \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^m$ függvény, hogy :

$$f(a+h) - f(a) = L(h) + \eta(h) \cdot \|h\|_p \quad (h \in \mathbb{R}^n, a+h \in D_f)$$

ahol

$$\eta(h) \longrightarrow 0 \quad (\|h\|_p \to 0)$$

Más szóval:

$$\frac{f(a+h) - f(a) - L(h)}{\|h\|_p} \longrightarrow 0 \quad (\|h\|_p \to 0)$$

Amennyiben $\forall a \in intD_f : f \in D\{a\}$, akkor az f differenciálható ($f \in D$)

Megjegyzés:
A $\mathbb{K}$ test feletti $(X, \|.\|_\bigstar)$, $(X, \|.\|_\heartsuit)$ normált terek közötti folytonos leképezés, korlátos lineáris leképezés, ha

- *lineáris, azaz*

$$f(x + \lambda y) = f(x) + \lambda f(y) \quad (x, y \in X, \lambda \in \mathbb{K})$$

- *korlátos, azaz*

$$\exists M \geq 0 : \|f(x)\|_\heartsuit \leq M\|x\|_\bigstar \quad (x \in X)$$

Derivált

$f \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^m$ függvény differenciálható egy $a \in intD_f$ pontban
$\Rightarrow \exists! L \in L(\mathbb{R}^n, \mathbb{R}^m)$ korlátos lineáris leképezés

Ezt az egyértelműen létező $L \in L(\mathbb{R}^n, \mathbb{R}^m)$ korlátos lineáris leképezést az f függvény a pontbeli deriváltjának nevezzük, és $f'(a)$ szimbólummal jelöljük.

2 Parciális derivált, Totális derivált

2.1 Parciális derivált

Definíció

Tekintsük a $h \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}$ függvényt és az $a = (a_1, ..., a_n) \in D_h$ vektort. Legyen

$$D_{h,i}^{(a)} := \{t \in \mathbb{R} : (a_1, ..., a_{i-1}, t, a_{i+1}, ..., a_n) \in D_h\} \quad (i = 1, ..., n)$$

És legyen:

$$h_{a,i} : D_{h,i}^{(a)} \to \mathbb{R}, \qquad \text{melyre:} \qquad h_{a,i}(t) := h(a_1, ..., a_{i-1}, t, a_{i+1}, ..., a_n) \quad (t \in D_{h,i}^{(a)})$$

A $h_{a,i}$ parciális függvények mind egyváltozós valós függvények ($h_{a,i} \in \mathbb{R} \to \mathbb{R}$)

A h függvény az a-ban i-edig változó szerint parciálisan deriválható, ha $h_{a,i} \in D\{a_i\}$. Ekkor:

$$\partial_i h(a) := h'_{a,i}(a_i)$$

valós számot a h függvény a-beli, i-edik változó szerinti parcális deriváltjának nevezzük.

Parciális derivált függvény

Tegyük fel, hogy az előző h függvényre:

$$D_{h,i} := \{a \in D_h : \text{létezik a } \partial_i h(a) \text{parciáis derivált}\} \neq \emptyset \qquad (i = 1, ..., n)$$

Ekkor a

$$x \mapsto \partial_i h(x) \quad (x \in D_{h,i})$$

függvényt a h függvény i-edik változó szerinti parciális deriváltfüggvényének nevezzük, és a $\partial_i h$ szimbólummal jelöljük.

Differenciálhatóság és parciális differenciálhatóság

- Differenciálhatóság $\Rightarrow$ parciális differenciálhatóság
  $1 \leq n \in \mathbb{N},\ h \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}$, és $h \in D\{a\}$ $(a \in D_h)$
  $\Rightarrow \forall i = 1, ..., n :$ a h függvény i-edik változó szerint parciálisan differenciálható az a pontban, és

$$\text{grad}h(a) = (\partial_1 h(a), ..., \partial_n h(a))$$

- Differenciálhatóság $\Leftarrow$ parciális differenciálhatóság
  $1 \leq n \in \mathbb{N},\ h \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}$, és $a \in intD_h$
  Valamilyen $i = 1, ..., n$ esetén:
  - Tetszőleges $x \in K_r(a)$ ($r > 0$ alkalmas) helyen léteznek a $\partial_j h(x)$ parciális deriváltak ($i \neq j = 1, ..., n$) és ezek folytonosak
  - $\exists\ \partial_i h(a)$ parciális derivált

  $\Rightarrow h \in D(a)$

2.2 Totális derivált

Az $f : \mathbb{R}^p \to \mathbb{R}^q$ függvényt *(totálisan) differenciálhatónak* mondjuk az $a \in D(f)$ pontban, ha létezik egy $L : \mathbb{R}^p \to \mathbb{R}^q$ lineáris leképezés úgy, hogy

$$\lim_{x \to a} \frac{f(x) - f(a) - L(x-a)}{\|x - a\|} = 0.$$

Az L lineáris leképezést az f függvény a pontbeli *differenciáljának,* az L leképezés M_L mátrixát pedig f a-beli *differenciálhányadosának vagy Jacobi-mátrixának* nevezzük. Jelölés: $L = Df(a)$, illetve $M_L = f'(a)$.

Valós f esetén ($q = 1$) az $f'(a)$ Jacobi-mátrix $1 \times p$ típusú, azaz p dimenziós sorvektor. Ebben az esetben az a pontbeli Jacobi-mátrix helyett az a pontbeli *gradiens* vagy *gradiensvektor* elnevezés és az $f'(a) = \operatorname{grad} f(a)$ jelölés is használatos.

3 Jacobi-mátrix, gradiens

Jacobi-mátrix

Az előzőekben szereplő $L := f'(a)$ korlátos lineáris leképezéshez $\exists! A \in \mathbb{R}^{m \times n}$ mátrix, melyre:

$$L(x) = Ax \quad (x \in \mathbb{R}^n)$$

Ezért: $f'(a) := A$
az f függvény a-beli deriváltja vagy derivált mátrixa, más néven Jacobi-mátrixa.

Gradiens

$m = 1$ esetén : $f \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}$

$$\operatorname{grad} f(a) := f'(a) \in \mathbb{R}^{1 \times n} \approx \mathbb{R}^n$$

Tehát ebben az esetben az $f'(a)$ Jacobi-mátrix tekinthető egy $\mathbb{R}^n$-beli vektornak, amit az f függvény a-beli gradiensének nevezünk.

Ha $D := \{a \in D_f : f \in D\{a\}\}$, akkor az

$$x \mapsto \operatorname{grad} f(x) \in \mathbb{R}^n \quad (x \in D)$$

függvényt az f függvény gradiensének nevezzük, és $\operatorname{grad} f \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^n$ jelöljük.

Gradiens mint Jacobi-mátrix sora

Legyen $1 \leq n, m \in \mathbb{N}$. Az $f = (f_1, ..., f_m) \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^m$ függvény akkor és csak akkor differenciálható az $a \in intD_f$ helyen, ha minden $i = 1, ..., m$ esetén az $f_i \in \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}$ koordináta-függvény differenciálható az a-ban.

Ha $f \in D\{a\}$, akkor az $f'(a)$ Jacobi-mátrix a következő alakú:

$$f'(a) = \begin{bmatrix} \operatorname{grad} f_1(a) \\ \operatorname{grad} f_2(a) \\ \vdots \\ \operatorname{grad} f_m(a) \end{bmatrix}$$

4 Szélsőérték, függvényvizsgálat

4.1 Szélsőérték

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R}, a \in D_f$

Lokális maximum

f-nek a-ban lokális maximuma van, ha alkalmas $r > 0$ mellett:

$f(x) \leq f(a) \qquad (x \in D_f, |x - a| < r)$

Lokális minimum

f-nek a-ban lokális minimuma van, ha alkalmas $r > 0$ mellett:

$f(x) \geq f(a) \qquad (x \in D_f, |x - a| < r)$

Abszolút maximum

f-nek a-ban abszolút maximuma van, ha:

$f(x) \leq f(a) \qquad (x \in D_f)$

Abszolút mimimum

f-nek a-ban abszolút minumuma van, ha:

$f(x) \geq f(a) \qquad (x \in D_f)$

Lokális szélsőérték

f-nek a-ban lokális szélsőértéke van, ha a-ban lokális minimuma vagy maximuma van.

Abszolút szélsőérték

f-nek a-ban abszolút szélsőértéke van, ha a-ban abszolút minimuma vagy maximuma van.

Elsőrendű szükséges feltétel (lokális szélsőértékre)

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R}$ függvénynek $a \in intD_f$ helyen lokális szélsőértéke van, és $f \in D\{a\}$

$\Rightarrow f'\{a\} = 0$

Az előbbi tétel segítségével már nem nehéz belátni a differenciálható függvények vizsgálata szempontjából alapvető fontosságú ún. középérték-tételeket

Rolle-tétel

$a, b \in \mathbb{R}\ (a < b),\ f : [a, b] \to \mathbb{R},\ f \in C$, és

$\forall x \in (a, b) : f \in D\{x\}$ és $f(a) = f(b)$

$\Rightarrow \exists\ \xi \in (a, b) : f'(\xi) = 0$

Lagrange-féle középértéktétel

$a, b \in \mathbb{R}\ (a < b),\ f : [a, b] \to \mathbb{R},\ f \in C$, és

$\forall x \in (a, b) : f \in D\{x\}$

$\Rightarrow \exists\ \xi \in (a, b) : f'(\xi) = \dfrac{f(b) - f(a)}{b - a}$

Cauchy-féle középértéktétel

$a, b \in \mathbb{R}\ (a < b),\ f, g : [a, b] \to \mathbb{R},\ f, g \in C$, és

$\forall x \in (a, b) : f, g \in D\{x\}$

$\Rightarrow \exists\ \xi \in (a, b) :$

$(f(b) - f(a)) \cdot g'(\xi) = (g(b) - g(a) \cdot f'(\xi)$

Jelváltás

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R},\ a \in intD_f$ és $f(a) = 0,\ (K_r(a) \subset D_f, r > 0)$

1. f függvénynek $(-, +)$ jelváltása van, ha
   $f(x) \leq 0 \leq f(t), \quad (x, t \in K_r(a),\ x < a < t)$
2. f függvénynek $(+, -)$ jelváltása van, ha
   $f(x) \geq 0 \geq f(t), \quad (x, t \in K_r(a),\ x < a < t)$

Elsőrendű elégséges feltétel

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R},\ a \in intD_f$ és $f \in D\{x\},\ (x \in K_r(a) \subset D_f, r > 0)$

1. f'-nak az a-ban $(+, -)$ jelváltása van $\Rightarrow$ f-nek a-ban lokális maximuma van.
2. f'-nak az a-ban $(-, +)$ jelváltása van $\Rightarrow$ f-nek a-ban lokális minimuma van.

4.2 Monotonitás

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R}$

Monoton növekedés

f monoton növő ($\nearrow$), ha $\forall x, t \in D_f,\ x < t : f(x) \leq f(t)$.
Amennyiben $f(x) < f(t)$, akkor f szigorúan monoton növő ($\uparrow$).

Monoton fogyás (csökkenés)

f monoton fogyó ($\searrow$), ha $\forall x, t \in D_f,\ x < t : f(x) \geq f(t)$.
Amennyiben $f(x) > f(t)$, akkor f szigorúan monoton fogyó ($\downarrow$).

Derivált és monotonitás kapcsolata

$I \subset \mathbb{R}$ nyílt intervallum, $f : I \to \mathbb{R},\ f \in D$
$\Rightarrow$

1. $f \nearrow \Leftrightarrow\ f' \geq 0$
2. $f \searrow \Leftrightarrow\ f' \leq 0$
3. $f\ konstans\ \Leftrightarrow\ \forall x \in I : f'(x) = 0$
4. $\forall x \in I : f'(x) > 0\ \Rightarrow\ f \uparrow$
5. $\forall x \in I : f'(x) < 0\ \Rightarrow\ f \downarrow$

4.3 Alaki viszonyok

Konvexitás, konkávitás

$I \subset \mathbb{R}$ intervallum, $f : I \to \mathbb{R}$

- f konvex, ha
  $\forall a, b \in I \quad \forall 0 \leq \lambda \leq 1 : f(\lambda a + (1-\lambda)b) \leq \lambda f(a) + (1-\lambda)f(b)$
- f konkáv, ha
  $\forall a, b \in I \quad \forall 0 \leq \lambda \leq 1 : f(\lambda a + (1-\lambda)b) \geq \lambda f(a) + (1-\lambda)f(b)$

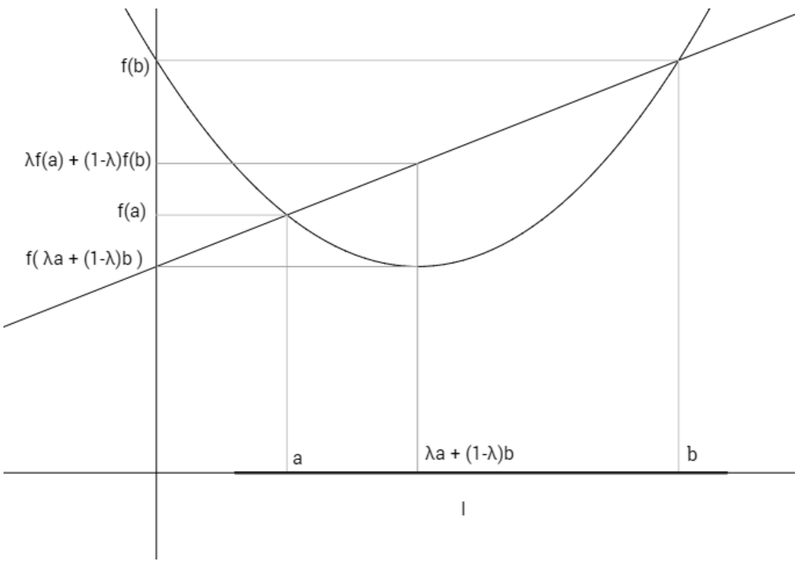

ábra 1: Konvex függvény

Konvexitás és derivált

$I \subset \mathbb{R}$ nyílt intervallum, $f : I \to \mathbb{R},\ f \in D$

- f konvex $\Leftrightarrow f' \nearrow$

- f konkáv $\Leftrightarrow f' \searrow$

Inflexió

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R},\ a \in intD_f,\ f \in D\{a\}$:

Pontbeli érintő

$e_a(x) := f(a) + f'(a)(x - a) \quad (x \in \mathbb{R})$

Inflexió

f-nek az a-ban inflexiója van, ha az $f - e_a(f)$ az a-ban jelet vált.

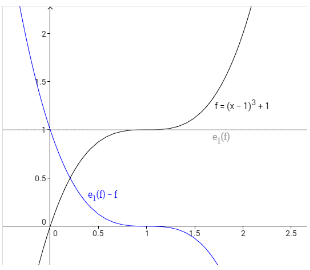

(a) x^3 függvény inflexiója

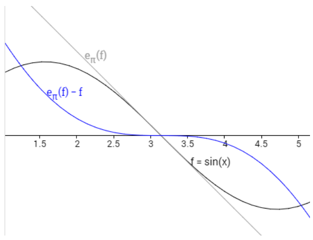

(b) szinusz függvény inflexiója

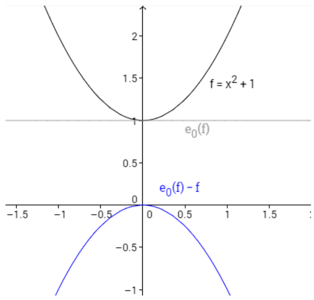

(c) x^2-nek nincs inflexiója

4.4 Többször differenciálható függvények

Második derivált

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R},\ a \in intD_f$, és

$f \in D\{x\} \quad (x \in K_r(a), r > 0)$, illetve $f' \in D\{a\}$

Ekkor f az a-ban kétszer deriválható és $f''(a) := (f')'(a)$ az f második deriváltja.

Differenciálás magasabb rendben

Hasonlóképpen az előzőhöz:

$f \in \mathbb{R} \to \mathbb{R},\ a \in intD_f$, és

$f \in D^n\{x\} \quad (x \in K_r(a), r > 0)$, illetve $f^{(n)} \in D\{a\},\ (1 \le n \in \mathbb{N})$

Ekkor f az a-ban $(n+1)$-szer deriválható és $f^{(n+1)}(a) := (f^{(n)})'(a)$ az f $(n+1)$-edik deriváltja.

Másodrendű elégséges feltétel (lokális szélsőérték létezésére)

$f \in D^2\{a\}$ függvényre $f'(a) = 0$ és $f''(a) \neq 0$

$\Rightarrow f$-nek az a-ban szigorú lokális szélsőértéke van.

Ha $f''(a) < 0 \Rightarrow$ szigorú lokális maximum.

Ha $f''(a) > 0 \Rightarrow$ szigorú lokális minimum.

5 Riemann-integrál, parciális integrálás, integrálás helyettesítéssel.

Primitív függvény

$I \subset \mathbb{R}$ nyílt intervallum, $f \in I \to \mathbb{R}$

Ha $\exists F : I \to \mathbb{R}$, hogy $F \in D,\ F' = f$

akkor F az f primitív függvénye.

Határozatlan integrál

Legyen $\int f := \int f(x)dx := \{F : I \to \mathbb{R}, F \in D \text{ és } F' = f\}$ az f határozatlan integrálja.

Határozott integrál (Riemann-integrál)

$-\infty < a < b < \infty$, $f : [a, b] \to \mathbb{R}, f$ korlátos

- A $\tau \subset [a, b]$ felosztása, ha τ véges és $a, b \in \tau$
  Ekkor $\tau = \{x_0, x_1, ..., x_n\}(n \in \mathbb{N})$, ahol $a := x_0 < x_1 < ... < x_n := b$

- $m_i := m_i(f) := inf\{f(x) : x_i \leq x \leq x_{i+1}\}(i = 0..n-1)$, illetve
  $M_i := M_i(f) := sup\{f(x) : x_i \leq x \leq x_{i+1}\}(i = 0..n-1)$
  és:
  $s(f,\tau) := \sum_{i=0}^{n-1} m_i(x_{i+1} - x_i)$ - alsó összeg
  $S(f,\tau) := \sum_{i=0}^{n-1} M_i(x_{i+1} - x_i)$ - felső összeg
- $\mathfrak{F} := \{\tau \subset [a,b]$ felosztás $\}$
- Az $\{s(f,\tau) : \tau \in \mathfrak{F}\}$ felülről korlátos és $\forall \mu \in \mathfrak{F} : S(f,\mu)$ felső korlát, illetve
  Az $\{S(f,\tau) : \tau \in \mathfrak{F}\}$ alulról korlátos és $\forall \mu \in \mathfrak{F} : s(f,\mu)$ alsó korlát
- Tehát legyen:
  $I_*(f) := sup\{s(f,\tau) : \tau \in \mathfrak{F}\}$ - Darboux alsó index, és
  $I^*(f) := inf\{S(f,\tau) : \tau \in \mathfrak{F}\}$ - Darboux felső index

$\Rightarrow \forall \tau, \mu \in \mathfrak{F} : s(f,\tau) \leq I_*(f) \leq I^*(f) \leq S(f,\mu)$

Az f függvény Riemann-integrálható ($f \in R[a,b]$), ha $I_*(f) = I^*(f)$, ekkor legyen
$\int_a^b f := \int_{[a,b]} f := \int_a^b f(x)dx := I_*(f) = I^*(f)$ az f függvény Riemann-integrálja (határozott integrálja).

Parciális integrálás

- Határozatlan esetben
  $I \subset \mathbb{R}$ nyílt intervallum, $f, g : I \to \mathbb{R}$, $f, g \in D$ és
  fg'-nek van primitív függvénye (azaz $\int fg' \neq \emptyset$)
  $\Rightarrow \int f'g \neq \emptyset$ és $\int f'g = fg - \int fg'$
- Határozott esetben
  $f, g \in D[a,b]$
  $f'g, fg' \in R[a,b]$
  $\Rightarrow \int_a^b f'g = f(b)g(b) - f(a)g(a) - \int_a^b fg'$

Integrálás helyettesítéssel

- Határozatlan esetben
  $I, J \subset \mathbb{R}$ nyílt intervallumok, $g : I \to J, g \in D, f : J \to \mathbb{R}, \int f \neq \emptyset$
  $\Rightarrow \int f \circ g \cdot g' \neq \emptyset$ és $(\int f) \circ g = \int (f \circ g \cdot g')$
- Határozott esetben
  $f \in C[a,b], g : [\alpha,\beta] \to [a,b], g \in C^1[\alpha,\beta]$,
  $g(\alpha) = a, g(\beta) = b$
  $\Rightarrow \int_a^b f = \int_\alpha^\beta (f \circ g \cdot g')$

6 Newton-Leibniz-formula

$f \in R[a,b], \exists F : [a,b] \to \mathbb{R}, F$ folytonos és $F \in D\{x\}, F'(x) = f(x), (a < x < b)$
$\Rightarrow \int_a^b f = F(b) - F(a)$